

Βασίλειος Σύρος, Μεσαιωνική Πολιτική Ισλαμική Σκέψη και Σύγχρονη Ηγεσία, πρόλογος Cary J. Nederman, μτφρ. Νίκος Ταγκούλης. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2020, σελ. 135

Παναγιώτης Κοντόλαιμος

ΚΑΝΟΝΤΑΣ μια σύντομη επισκόπηση του ακαδημαϊκού χώρου στην Ελλάδα, εύκολα διαπιστώνει κανείς πως οι Αραβικές Σπουδές απουσιάζουν (παραδόξως για μια χώρα σαν την Ελλάδα, που διέθετε και διαθέτει σπουδαιούς αραβολόγους), καθώς δεν υπάρχει κάποιο πανεπιστημιακό Τμήμα Αραβικών Σπουδών που να εξασφαλίζει την ολοκληρωμένη γνώση για την ιστορία των Αράβων και τον πολιτισμό τους. Χωρίς το ακαδημαϊκό αυτό περιβάλλον, δύσκολα φαντάζεται κανείς και μια αντίστοιχη εκδοτική παραγωγή που θα περιλάμβανε τόσο τα σημαντικότερα έργα της γραμματείας αυτής, όσο και τις σχετικές δευτερογενείς πηγές. Χωρίς ένα τέτοιο φορέα δεν υπάρχει το κριτικό αναγνωστικό κοινό εκείνο που θα ενδιαφερθεί για σχετικά εκδοτικά εγχειρήματα. Στο πλαίσιο αυτού του «ακαδημαϊκού κενού», βιβλία σαν αυτό του κ. Σύρου με τίτλο «Μεσαιωνική Ισλαμική Πολιτική Σκέψη και Σύγχρονη Ηγεσία» αποτελούν ένα μικρό εκδοτικό θαύμα.

Κύριο θέμα του βιβλίου είναι η πολιτική ιδεολογία των Αράβων κατά τον ύστερο μεσαίωνα όπως αυτή εκφράστηκε στο λογοτεχνικό είδος του «Κατόπτρου του Ηγεμόνα» και ειδικότερα στο έργο των Ιμπν Αλ Τιγκτάγκα και Ζιγιάντ αλ Ντιν Μπαρράνι, σε σχέση με εκείνο των Φλωρεντινών Μπρούνι και Μακιαβέλλι. Στο βιβλίο ιδιαίτερη έμφαση δίδεται, μεταξύ των άλλων, και στη διάκριση που κάνουν στο έργο τους οι συγγραφείς αυτοί ανάμεσα στην λεγόμενη ήπια και σκληρή ισχύ και τη σχέση της με νεότερες θεωρίες της πολιτικής επιστήμης.

Το βιβλίο παρουσιάζει μια σειρά από ενδιαφέρουσες καινοτομίες, με πρώτη τη συγκριτική ανάλυση πολιτικών διανοητών του αραβόφωνου κόσμου σε συνδυασμό με αναγεννησιακούς στοχαστές όπως οι Φλωρεντινοί Λεονάρντο Μπρούνι και Νικολό Μακιαβέλλι. Με τον τρόπο αυτό ο κ. Σύρος αποστομώνει όσους θεωρούν τους χώρους της Ανατολής και της Δύσης ως κλειστές πολιτικές ενότητες. Παραβλέποντας τον υφέρποντα οριενταλισμό της στάσης αυτής και την, κάθε άλλο παρά επιστημονική, βάση τέτοιων προσεγγίσεων «γεωγραφικού ντετερμινισμού», επισημαίνουμε εδώ την καίρια ανάγκη για μελέτη των πεδίων αλληλεπίδρασης στην ευρύτερη περιοχή κατά τον ύστερο μεσαίωνα και την πρώιμη νεότερη εποχή. Στην κατεύθυνση αυτή το βιβλίο του κ. Συρου προσφέρει μέγιστη υπηρεσία στο πεδίο της μελέτης του πολιτικού στοχασμού.

Η δεύτερη καινοτομία του βιβλίου σπάει ένα ακόμα ταμπού της ιστορικής έρευνας στην Ελλάδα, την εμμονή με την περιοδολόγηση. Το βιβλίο, ανθολογώ-

ντας κείμενα πολιτικού ενδιαφέροντος από συγγραφείς που έζησαν από τον 14ο ως τον 16ο αιώνα και επισημαίνοντας το ιστορικό τους πλαίσιο και τις ομοιότητες στη σκέψη των συγγραφέων τους, πετυχαίνει να επικεντρωθεί στο «φαινόμενο» και όχι στον «τύπο». Δηλαδή, επιτυγχάνει να εστιάσει στην ουσία, που είναι η πρόσληψη των κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών σε κοινωνίες σε μετάβαση από τον ύστερο μεσαίωνα στη νεότεριότητα, μια νέα πολιτική συνθήκη, για την οποία οι ηγεμόνες της περιοχής χρειάζονταν κατήχηση, στη βάση όχι ενός ιδεαλιστικού πολιτικού προγράμματος όπως στο παρελθόν, αλλά ρεαλιστικών και εφαρμόσιμων πολιτικών.

Εφεύγοντας από τη θεώρηση του κάθε εξεταζόμενου έργου αυστηρά και μόνο μέσα στα σύγχρονά του πολιτικά και κοινωνικά συμφραζόμενα, το βιβλίο του κ. Σύρου υπογραμμίζει τις αναλογίες των κοινωνικών και πολιτικών προκλήσεων των ιστορικών περιόδων που εξετάζονται, τονίζοντας την διαχρονικότητα των ιδίων των αναλυόμενων έργων. Με αυτόν τον τρόπο, το βιβλίο αυτό θέτει το ζήτημα της «κοινωνικής συγχρονικότητας», του φαινομένου δηλαδή, κατά το οποίο διαφορετικές κοινωνίες φτάνουν σε παρόμοιο βαθμό ανάπτυξης σε διαφορετικούς χρόνους, αντιμετωπίζοντας ανάλογες προκλήσεις και ανταποκρινόμενες σε αυτές με ανάλογα μέσα και έννοιες. Η έννοια αυτή της «κοινωνικής συγχρονικότητας» είναι ίσως το κλειδί για τη συγκριτική θεώρηση κοινωνιών, που ο ημερολογιακός χρόνος τις χωρίζει τόσο όσο και η γεωγραφία. Στο πλαίσιο αυτό, η Ινδία του 13ου αιώνα, η Μουσούλη του 14ου και η Φλωρεντία του 15ου και 16ου αιώνα καθίστανται συγκρίσιμες καθότι βιώνουν ανάλογες προκλήσεις. Στη μεν Ανατολή είναι η άνοδος των μογγολικών δυναστειών που σαρώνει τις παλιότερες δομές και η ανάγκη αφομοίωσης και προσαρμογής στις νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, ενώ στην Ιταλία είναι η μετάβαση στο πολιτικό καθεστώς της «Σινιορίας», έναντι της παλαιότερης συλλογικότερης μορφής διακυβέρνησης των πόλεων που προϋπήρχε σε κάποιες από αυτές, όπως στη Φλωρεντία. Οι ομοιότητες της πολιτικής σκέψης που γεννούν οι αλλαγές αυτές είναι εμφανείς και πολύ σωστά αναλυμένες στο ανά χειρας βιβλίο.

Είναι ευτυχής συγκυρία που το βιβλίο του κ. Σύρου ακολουθεί χρονικά την έκδοση του βιβλίου του κ. Σαρηγιάννη για την πολιτική ιδεολογία των Οθωμανών, καθώς οι δύο αυτές μελέτες μπορούν να διαβαστούν τόσο συγκριτικά όσο και συμπληρωματικά (Sariyannis 2019). Στο μάλλον εγκυκλοπαιδικό αυτό έργο, διαβάζει κανείς ότι από τον 15ο αιώνα οι Οθωμανοί ηγεμόνες γνώριζαν τη λογοτεχνία του είδους των «κατόπτρων του ηγεμόνα», καθώς και άλλα παρόμοια εμπνευσμένα έργα, αλλά, κατά τον συγγραφέα, αυτά δεν άσκησαν μεγάλη επίδραση στους Οθωμανούς, όπως φαίνεται να προκύπτει από τα λιγοστά αντίτυπα σχετικών πονημάτων (Sariyannis 2019, 68, 96). Η «ποσοτική» όμως ερμηνεία αυτού του είδους είναι ανεπαρκής, καθώς στην εποχή αυτή δεν ισχύει ο μάλλον σύγχρονος εκδοτικός κανόνας «πολλά αντίτυπα = πολλοί αναγνώστες = μεγάλη επιρροή». Καθώς σε μια απόλυτη μοναρχία, όπως η οθωμανική του 15ου αιώνα, δεν μπορούσε να γίνει ανοικτά πολιτική συζήτηση για τον ηγεμόνα, τόσο λόγω της

αποδιδόμενης μυστικής ιερότητας του τίτλου, όσο και της απόλυτης ταύτισης του οθωμανικού κράτους με τη δυναστεία του, ο αριθμός των αντιτύπων δεν αποτελεί κριτήριο για την επίδραση ενός βιβλίου, καθώς ο αριθμός (και η κοινωνική τάξη) των τυχόν ενδιαφερομένων ήταν μάλλον συγκεκριμένη (και περιορισμένη). Θα πρέπει κανείς να στραφεί στο περιβάλλον όπου τα έργα αυτά διαβάζονταν και τους πιθανούς αναγνώστες τους, για να εξαγάγει τα σχετικά συμπεράσματα. Αναλογιζόμενος κανείς την ύπαρξη συγγραμμάτων του είδους διαθέσιμων τόσο στα μέλη της δυναστείας όσο και στα ανώτερα στρώματα των αυλικών, των γενιτσάρων και των εκπαιδευτών τους, είναι εύκολο να φανταστεί κανείς τη μεγάλη προβολή της λογοτεχνίας αυτής στους κύκλους της οθωμανικής διοίκησης.

Τέλος, ειδικότερη αναφορά θα πρέπει να γίνει για το πρίσμα κάτω από το οποίο εξετάζει ο κ. Σύρος το υλικό του. Όλοι οι μελετώμενοι συγγραφείς κάνουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο διάκριση ανάμεσα στην ήπια και τη σκληρή ισχύ. Το γεγονός αυτό συσχετίζεται εννοιολογικά από τον συγγραφέα με τη σύγχρονη θεώρηση της ήπιας και της σκληρής ισχύος, όπως αυτή έχει τύχει επεξεργασίας από σύγχρονους πολιτικούς στοχαστές, υπογραμμίζοντας περαιτέρω την διαχρονικότητα του φαινομένου υπό μελέτη. Στα γραπτά των αραβόφωνων στοχαστών γίνεται λόγος για ανθρώπους ή πολιτικές «του ξίφους» και «της πένας», εννοώντας τη δυνατότητα του ηγεμόνα να πετύχει τους πολιτικούς σκοπούς του τόσο μέσω της δράσης και της βίας όσο και μέσω της διπλωματίας, της σκέψης, της πειθούς και των κινήτρων για τους αντιπάλους. Για τον μελετητή της ιστορίας των κοινωνικών θεσμών στην Ανατολία κατά τον 13ο αιώνα και τους πρώιμους οθωμανικούς χρόνους, δεν μπορεί παρά να είναι εξαιρετικά χρήσιμη η παραπάνω διάκριση μέσων, καθώς στις αστικές αδελφότητες της εποχής (αχίδες) μαρτυρείται μια παρόμοια διάκριση ανάμεσα στα μέλη τους. Αυτά διακρίνονταν σε οπλοφόρα, που ήταν υπεύθυνα για την τήρηση της τάξης στην εκάστοτε πόλη και για την ασφάλεια της διεξαγωγής του εμπορίου και χαρακτηρίζονταν ως «οι άνδρες του ξίφους» (saifi), και σε εκείνα που επικεντρώνονταν στο λατρευτικό, διοικητικό και κοινωφελές κομμάτι των δραστηριοτήτων των αδελφοτήτων και αποκαλούνταν «άνδρες της πένας» (qavli) (Taeschner 1979, 410).

Η διάκριση αυτή ανάμεσα στα μέλη των κατά τόπους αδελφοτήτων δεν είναι άσχετη με την πολιτική σκέψη των αραβόφωνων στοχαστών που αναλύονται στο έργο του κ. Σύρου. Σε μια περίοδο που στην Ανατολία η δύναμη των Σελτζούκων περιοριζόταν και των Οθωμανών δεν είχε ακόμα εδραιωθεί, τα μέλη των αστικών αδελφοτήτων υποκαθιστούσαν σταδιακά την κεντρική εξουσία και είναι πολύ λογικό η δομή τους να ανταποκρίνεται στις ίδιες ανάγκες με την πολιτική ιδεολογία της εποχής, ειδικότερα ενόσω και οι δύο στρέφονταν στην πρακτική εφαρμογή αρχών και ιδεών για το κοινό όφελος. Οι αδελφότητες αυτές διέθεταν τα μέσα τόσο για τη σκληρή όσο και για την ήπια ισχύ, καθώς, πέρα από οπλισμό, συντηρούσαν και εγκαταστάσεις περίθαλψης και πρόνοιας, ιδιαίτερα δημοφιλείς στους κατοίκους της περιοχής. Υπήρξαν λοιπόν οι κατεξοχήν φορείς πολιτικής εξουσίας στις πόλεις του ύστερου 13ου και πρώιμου 14ου αιώνα, την περίοδο ακριβώς που

συγγράφεται το έργο του Ιμπιν Τικγκτάγκα, το οποίο μας παρουσιάζει στο βιβλίο του ο κ. Σύρος. Ίσως λοιπόν η πραγματιστική στροφή της πολιτικής που διαφαίνεται στα «κάτοπτρα των ηγεμόνων» όντως να αντανakλάται και στις πρακτικές των αδελφοτήτων της περιόδου, που ο ηγεμόνας καλείται να θεσμοθετήσει και να εφαρμόσει σε ευρύτερη έκταση. Σε κάθε περίπτωση η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην πολιτική σκέψη και την αντίστοιχη πολιτική οργάνωση από τους τοπικούς φορείς είναι αξιοσημείωτη, και ενδεικτική της πολλαπλής χρησιμότητας του βιβλίου του κ. Σύρου και για τους καταγινόμενους με τις Οθωμανικές Σπουδές.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, νομίζουμε ότι καθίσταται προφανής σε όλους η ανάγκη μελέτης της ιστορίας των Αράβων και ο συσχετισμός της με άλλες ιστορικές εμπειρίες του Ελληνισμού διαχρονικά, προς όφελος τόσο της επιστήμης όσο και της ελληνικής κοινωνίας. Εκδοτικές εκπλήξεις σαν το βιβλίο του κ. Σύρου σπανίζουν και δεν έχουμε παρά να ευχηθούμε τα καλύτερα για το εκδοτικό αυτό εγχείρημα, με την ελπίδα να γονιμοποιήσει πολλαπλά με τη φρεσκάδα του το περιορισμένο ακαδημαϊκό τοπίο του πεδίου αυτού στην Ελλάδα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- SARIYANNIS, Marinos 2019. *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century*, with a chapter by E. Ekin TUŞALP ΑΤΙΥΑΣ. Handbook of Oriental Studies = Handbuch der Orientalistik. Section One: The Near and Middle East, Vol. 125. Leiden/Boston: Brill.
- TAESCHNER, Franz 1979. *Zünfte und Bruderschaften im Islam: Texte zur Geschichte der Futuwwa*. Bibliothek des Morgenlandes. Zürich/München: Artemis Verlag.

Παναγιώτης Σ. Κοντόλαιμος

Αρχαιολόγος, μεταδιδακτορικός ερευνητής Οθωμανικής Ιστορίας και Πολεοδομίας
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο
pkapofis1@gmail.com

